

УДК 35.351

В. О. КОСТЕНКО

НАСЛІДКИ СУЧАСНОЇ БІОСФЕРНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВ'ЯЗАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розкрито передумови формування біосферно-екологічної кризи та її вплив на життя сучасної цивілізації, висвітлено існуючі проблеми в Україні в екологічній сфері та визначено пріоритетні напрямки діяльності органів влади щодо покращення рівня екологічної безпеки в державі, проаналізовано заходи, що вживаються в даному напрямку в контексті європейської інтеграції України.

Ключові слова: біосферно-екологічна криза, екологічна безпека, державне управління, європейська інтеграція.

There were discovered preconditions of biospheric-ecological crisis formation and its influence on the civilization's modern life. There were also highlighted current problems in Ukraine in environmental sphere and found out the priority activity directions of government authorities towards improvement of ecological security level in the country. There were analyzed measures of the current direction in the context of the European integration of Ukraine.

Key words: biospheric-ecological crisis, ecological security, public administration, European integration.

Загальновідомо, що сучасна цивілізація накопичила масу проблем, пов'язаних з біосферними та екологічними факторами, у зв'язку з чим і в соціальній сфері ніяк не можна побачити благополуччя. Суспільство перебуває у стані глибокої системної кризи, що охопила всі сфери життєдіяльності: від екології та економіки до духовно-моральних аспектів. Справжні витoki цієї епохальної кризи криються в помилковому самогубному формуванні цілей і шляхів суспільного розвитку. Привернути увагу до цієї вузлової проблеми і є метою цієї роботи.

Це пов'язано насамперед з тим, що з середини ХІХ ст. науково-технічний прогрес вийшов з руслу механіки і став спиратися на інші галузі науки, внаслідок чого і сформувався сучасний вигляд техносфери. На жаль, людство, не осмисливши завдання людської цивілізації, своєї ролі і місця в біосфері Землі, ототожнює прогрес не з освоєнням потенціалу розвитку самої людини, а виключно з технократичним розвитком.

Економісти і політики, плануючи збільшення валового внутрішнього продукту, як і раніше уявляють себе в безмежному середовищі існування, а не на спотвореному за останні століття цивілізацією “космічному кораблі” мегарозмірів під назвою Земля. Сучасна економічна наука дає навички отримання прибутку, але не розробляє підходи до вирішення проблем демографічної стійкості суспільного розвитку на основі збереження біосфери планети в цілому і біоценозних систем її регіонів. Виходячи з базового принципу “практика – критерій істини”, неможливо довести, що панівні нині економічна наука і соціологія в цілому

адекватні життю нашого суспільства, людства і їх перспективам, бо чим тоді пояснити загальнокультурну, економічну і біосферно-екологічну кризу.

Постійно змагаючись за лідерство у справі глобального цивілізаційного будівництва, людство не помічає при цьому паразитарного споживчого характеру природних ресурсів і негативного впливу своєї діяльності на навколишнє середовище. Сучасне суспільство повинне нарешті усвідомити і зрозуміти, що довгострокова перспектива цих “успіхів” буде така, як сказано в Біблії: “І багато хто з перших стануть останніми, а останні першими” (Євангеліє від Марка, 10:31). Це до питання про “лідерство” на технократичному шляху розвитку та ігнорування основ безпеки людського життя. До речі, найбільш передові в аспекті науково-технічного прогресу держави лідирують також за статистичними показниками захворюваності населення як тілесної, так і психічної (включаючи і нові хвороби, яких раніше не було).

Не змінивши взаємовідносин з природою, людській спільноті в майбутньому, не вдасться відтворити повторно головне багатство людства – даровану Богом біосферу, частиною якої є і сама людина. Саме сукупність порушень норм людської моральності й етики у веденні господарської діяльності протягом багатьох століть призвела до нинішньої глобальної біосферно-екологічної кризи, що повністю спричинена не природними процесами, а діяльністю людства, і супроводжується різнорідними соціальними кризами, техногенними і природними катастрофами в усіх регіонах планети.

За таких умов людство має можливість загинути в глобальній біосферно-екологічній кризі, як це вже не раз бувало в минулому. Ми – не перша людська цивілізація на Землі, про що свідчать багато знайдених по всьому світу артефактів. І Бог, і сама природа, наслідуючи пристрасті і діяльність людей, дає переконатися в тому, що “земля і небо і всі, хто в них”, приходять у розлад унаслідок помилкових цілей розвитку людства.

Ми повинні врешті-решт зупинити руйнівний вплив своєї діяльності на людину і біосферу Землі для того, щоб не піддавати майбутнє людства важким випробуванням. Таким чином, для того щоб історія нинішньої цивілізації не завершилась її самогубством в одному з потенційно існуючих варіантів, необхідно в історично нетривалі терміни осмислено вольовим порядком змінити якість управління системами безпеки.

Державне управління в екологічній сфері є фундаментом розвитку суспільства та держави, саме тому ці процеси постійно знаходяться в центрі уваги вітчизняних науковців, які у своїх наукових дослідженнях привертають увагу керівництва держави, політиків і громадськості до проблем, що склались в екологічній сфері.

Значний внесок саме в розвиток науки державного управління в цій сфері зробили сучасні українські науковці: Ю. Ковалевська, І. Кринична, В. Андрейцев, М. Хилько, Д. Іванюк, І. Шульга, В. Дьомін, А. Толстоухов, В. Федорчак, І. Парфьонов, О. Максимчук, М. Костенецький та ін., які відзначають недостатній рівень безпеки населення в екологічній сфері та необхідність вдосконалення державної політики в цій галузі науки.

Зокрема, Ю. Ковалевська у своєму науковому дослідженні “Державне управління екологічною безпекою в Україні” відмічає відсутність у системі державного управління процесів екологічної безпеки в Україні бажаного рівня пріоритетності, що обумовлено наявною правовою базою та підходами, які склались

в теорії та практиці державного управління в діяльності центральних і місцевих органів державної влади [5]. Автор підкреслює об'єктивну потребу в активізації процесів розробки регіональної екологічної політики, формування планів регіонального рівня, які відповідають задуму стратегічних програм загальнодержавного рівня.

Досліджуючи вплив євроінтеграційних процесів на державну політику ядерної безпеки України, І. Кринична та О. Максимчук відмічають, що сучасна система державного управління потребує вдосконалення у сфері забезпечення безпеки енергопостачання та зростання негативного впливу енергетики на довкілля [6].

Тематика, що розглядається, є досить складною з точки зору її багатоаспектного походження і глобального виміру. Діагностика проблем в екологічній сфері потребує всебічного вивчення і глибокого осмислення причинно-наслідкових зв'язків їх формування, комплексного підходу до формування цілей та вироблення стратегії по ефективному їх розв'язанню.

Мета статті – дослідити наслідки біосферно-екологічної кризи в Україні та розглянути пріоритетні напрямки підвищення рівня екологічної безпеки в державі в контексті євроінтеграції.

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Ці та інші чинники, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження в дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних відходів виробництва. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України.

Щороку в Україні з різних причин погіршується стан здоров'я більше ніж 2,5 млн людей, у тому числі смертельно – понад 76 тис. осіб або 250 осіб щодня. Кількість осіб, які загинули, на 100 тис. померлих у нашій державі майже в 9 – 12 разів більша, ніж у розвинутих країнах Європи [7].

Рівень негативних техногенних та екологічних чинників у декілька разів перевищує середньоєвропейський [8]. Як наслідок, тільки протягом 2012 р. в Україні зареєстровано 212 надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (НС), внаслідок яких загинула 301 особа та 861 – постраждала. Більше ніж у два рази, збільшився обсяг матеріальних збитків, завданих НС [9].

Така ситуація не забезпечує належних умов проживання населенню, створює загрозу для національної безпеки і стійкого розвитку економіки України, а також являє собою перешкоду для інтеграції в європейські структури.

За результатами оцінки екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС (Моніторинг зобов'язань у рамках Порядку денного асоціації України – ЄС та виконання Дорожньої карти Східного партнерства за 2012 рік [10]) в Україні реалізується низка ініціатив у рамках імплементації багатостороннього виміру Дорожньої карти Східного партнерства. Проте за винятком адаптації (апроксимації) законодавства України до права ЄС (у проекті Угоди про асоціацію адаптація законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля отримала окремого закріплення у ст. 363 та додатку ХХІХ до проекту Угоди) та, певною

мірою, співробітництва з питань зміни клімату, діяльність у цій сфері з боку України не носить системного характеру і є здебільшого проектно орієнтованою. Як свідчення тому, в Україні не закладено правових, організаційних та інституційних рамок для реалізації багатостороннього виміру Дорожньої карти Східного партнерства; фактично відсутність звітності центральних органів виконавчої влади з цього напрямку роботи. Попри обмеженість інформації щодо ініціатив Східного партнерства українською мовою громадськість бере активну участь в їх реалізації.

З метою забезпечення конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, створення екологічно і техногенно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та забезпечення раціонального використання природних ресурсів, виходячи з нагальної потреби в удосконаленні формування і реалізації державної екологічної політики з питань проведення моніторингу довкілля та державної політики у сфері поводження з відходами на найвищому державному рівні вживаються такі заходи.

Зокрема, 18 жовтня 2013 р. Президент України за результатами розгляду стану функціонування і розвитку державної системи моніторингу довкілля та ситуацію, що склалася у сфері поводження з відходами, видав Указ № 572 [3], яким увів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 квітня 2013 р. “Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні”, в якому відзначається відсутність в Україні дієвої державної системи моніторингу довкілля та недосконалість державного регулювання у сфері поводження з відходами, відсутні в повному обсязі дані про стан навколишнього природного середовища, відбувається практично неконтрольоване та стрімке накопичення промислових і побутових відходів, що становить загрозу довкіллю та здоров'ю населення, загрозу національним інтересам і національній безпеці України в екологічній сфері.

Поряд з тим визнано недостатньо ефективною діяльність КМУ із забезпечення проведення державної політики у сфері поводження з відходами, впровадження дієвих механізмів державного регулювання в цій сфері. Також визнано недостатньою роботу Міністерства екології та природних ресурсів України щодо організаційної інтеграції суб'єктів державної системи моніторингу довкілля, методологічного і метрологічного забезпечення об'єднання її складових частин і компонентів. Згідно з документом, Кабмін у двомісячний строк зобов'язаний ужити заходів для підвищення ефективності функціонування державної системи моніторингу довкілля.

Сьогодні, як ніколи, стратегічно важливим завданням для України в контексті європейського напрямку розвитку є вирішення проблемних питань в екологічній сфері. Для забезпечення успішного підписання в листопаді цього року Угоди про асоціацію між Україною та ЄС українська сторона взяла на себе зобов'язання реалізувати завдання в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, визначені в статті 9 Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 1 липня 2010 р. № 2411-VI [1]. Зокрема, це забезпечення конституційних прав громадян на безпечне довкілля, створення екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності населення, посилення просвітницької діяльності з інформування населення про екологічні норми і стандарти; збереження навколишнього природного середовища, вдосконалення національної екологічної політики, стимулювання розвитку

екобезпечних технологій; забезпечення комплексного захисту населення та реабілітації території від негативного впливу наслідків Чорнобильської катастрофи, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; здійснення заходів щодо безпечного поводження з радіоактивними відходами, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта “Укриття” на екологічно безпечну систему; підвищення рівня цивільного захисту населення і територій від НС; упровадження системи екологічно збалансованого використання природних ресурсів.

Згідно з планом першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2013 р., затвердженим розпорядженням КМУ від 13 лютого 2013 р. № 73-р [4], Україна повинна здійснити заходи щодо відкриття представництва Регіонального екологічного центру для Центральної та Східної Європи (п. 16); провести консультації з ЄС щодо приєднання України до проекту ЄС та Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН “Підвищення спроможності з утилізації та запобігання повторенню накопичення застарілих пестицидів як моделі для врегулювання проблематики невикористаних шкідливих хімікатів на території колишнього СРСР” (п. 17); здійснити заходи щодо участі в реалізації проекту з проблематики зеленої економіки в рамках Робочої групи з питань охорони навколишнього середовища та зміни клімату ініціативи ЄС “Східне партнерство” (п. 18).

Слід відзначити, що КМУ з метою сприяння ефективному вирішенню екологічних питань на регіональному та місцевому рівнях у рамках запланованої реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні своєю постановою від 9 жовтня 2013 р. № 740 [2] затвердив порядок передачі місцевим держадміністраціям повноважень органів виконавчої влади вищого рівня та їх повернення, який визначає механізм передачі місцевим держадміністраціям функцій міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та їх повернення у випадках, передбачених законодавством. Даний документ містить положення про передачу місцевим держадміністраціям відповідних фінансових, матеріально-технічних ресурсів та інших ресурсів, необхідних для здійснення переданих повноважень.

Так історично склалось, що сучасні біосферно-екологічні кризові явища мають у першу чергу методологічне і світоглядне походження. Вироблення ж і поширення загальної для всього людства логіки безпечної поведінки – головна проблема будь-якого політичного проекту як глобалізації, так і благоустрою життя в будь-якому регіоні планети, а також тієї чи іншої держави. У цьому сенсі повинна скластися загальна для всього людства і всіх регіонів планети логіка соціальної поведінки. Подальше існування людства при зміненому характері взаємодії із середовищем проживання вимагає зміни якості культури, перш за все, в аспектах виховання, формування психіки особистості та освіти. Ця зміна якості культури вимагає від людей персонального освоєння ними знань безпеки життя і діяльності.

На жаль, дуже часто сучасні проблеми у сфері екологічної та техногенної безпеки підпорядковані поточній потребі, поточній кон'юктурі. І це шкода. Тому що нам не потрібно кон'юктурі – нам потрібні основні пріоритети, основні знання в цій області, глибокі, фундаментальні. У перекладі на управлінську мову це означає, що не “дослідники” повинні “навчати” кимось і якимось сформовану політику, а політика повинна будуватися на життєво-заможних результатах наукових досліджень (у тому числі і у сфері екологічної безпеки). А для того щоб результати наукових досліджень були життєво-заможні, в основі науково-дослідної діяльності повинні лежати, по-перше, совість і, по-друге, ефективна методологія пізнання та творчості.

Безпека власного населення в усіх відношеннях є першочерговим завданням держави. Сьогодні успішне вирішення проблем біосферно-екологічної кризи проектується у площину вдосконалення державного управління і підготовки кваліфікованих кадрів, задіяних у різних сферах управління суспільним розвитком.

Якщо розглядати проблематику якості управлінської діяльності в цілому, в тому числі у сфері екологічної безпеки, то причина зниження якості управління стосується як вищого, так і місцевого державного управління. Сьогодні наша держава живе в згубному для неї дефіциті управлінських кадрів державного апарату, чий, насамперед, моральні, світоглядні, професійні якості відповідали б потребам забезпечення безкризового суспільного розвитку. Сьогодні потрібно формувати якісно інше покоління управлінців у різних галузях, здатних безперервно вчитися, освоювати нові знання, щоб відповідати поточним потребам суспільства.

Якщо розглядати безпеку життєдіяльності як галузь науково практичних знань про збереження життя і здоров'я людини, яка покликана формувати світоглядні засади гармонійних відносин людини з природою, технікою та суспільством, виявляти, ідентифікувати і прогнозувати ризик виникнення різного роду небезпек, розробляти системи захисту від них, то, відповідно, головне завдання життєво заможної педагогіки в наші дні полягає, передусім, у навчанні дітей навичкам самостійного пізнання життя та формування цілісного світогляду і світорозуміння. Тільки на цій основі можна забезпечити безпеку життя особистості в усіх аспектах розуміння терміна “безпека”.

Відповідно, має бути створена єдина державна система безперервної підготовки кадрів, що охоплює всі вікові групи, починаючи з дитинства. Основи особистості та особистості безпеки закладаються саме в цьому віці, і саме з малюками в дитячих садках і яслах повинні працювати кращі педагоги. Здоров'я та безпека в юності – запорука майбутніх творчих досягнень, подальшого розвитку кожної окремої людини і тривалого активного життя в радість собі і близьким.

Якість життя сучасного суспільства, будь-якої сім'ї в ньому, будь-якого індивіда визначається, перш за все, якістю управління макрорівня. Це означає, що управлінська грамотність усіх – така ж обов'язкова вимога епохи. Освітня політика держави та суспільства повинна носити безперервний методологічний характер і виховувати людину, що володіє сучасними основами безпеки життєдіяльності.

Отже, для врегулювання екологічної ситуації Україна потребує розробки універсальної, єдиної для всієї країни концепції екологічної безпеки населення, сформованої в законодавчій формі на єдиній основі спільними зусиллями економістів, вчених і практиків. Для ефективної взаємодії з європейськими інституціями необхідно створити правові, організаційні та інституційні рамки для реалізації багатостороннього виміру Дорожньої карти Східного партнерства та забезпечити системне планування заходів в екологічній сфері, забезпечити належне інформування громадськості щодо ініціатив у рамках цього партнерства українською мовою. В якості пріоритетів державної політики національної безпеки в розумінні її екологічної складової є створення збалансованої системи природокористування на основі впровадження економічних механізмів ощадливого споживання природних ресурсів, зменшення шкідливих викидів та застосування екологічно безпечних ресурсо- і енергозберігаючих технологій; забезпечення ефективного функціонування єдиної державної системи цивільного

захисту, запобігання та ліквідації наслідків техногенних катастроф, підвищення рівня ядерної та радіаційної безпеки; докорінне реформування та модернізація основних фондів житлово-комунального господарства як підґрунтя створення безпечного середовища життєдіяльності населення.

Література:

1. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // ВВР України, 2010. – № 40. – Ст. 527 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

2. Про затвердження Порядку передачі місцевим державним адміністраціям повноважень органів виконавчої влади вищого рівня та їх повернення : постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2013 р. № 740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/740-2013-p>.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 квітня 2013 року “Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні” : Указ Президента України від 18 жовтня 2013 року № 572 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/16145.html>.

4. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 рік : Розпорядження КМУ від 13 лютого 2013 р. № 73-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/73-2013-p>.

5. Ковалевська Ю. С. Державне управління екологічною безпекою в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_DNI_2009/Gosupravlenie/43660.doc.htm.

6. Кринична І. Вплив євроінтеграційних процесів на державну політику ядерної безпеки України [Електронний ресурс] / І. Кринична, О. Максимчук. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2012_3/12kiprybu.pdf.

7. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини / В. М. Лапін. – Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://libfree.com/119181819_bzhdteoretichni_osnovi_bezpeki_zhittvediyalnosti_lyudini.html.

8. Приходько Р. В. Організаційно-правовий механізм регулювання сфери захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій / Р. В. Приходько // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 3 (34).

9. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mns.gov.ua/files/prognoz-/report/2012/4_1_2012.pdf.

10. Оцінка екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС (Моніторинг зобов'язань в рамках Порядку денного асоціації України – ЄС та виконання Дорожньої карти Східного партнерства за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/publications/EU_Ukraine_Monitoring_2013_FINAL.pdf

Надійшла до редколегії 02.12.2013 р.